

Új Herman Ottó kötetek¹

Örvendetesen szaporodnak Herman Ottó, a múlt század második fele polihisztor tudósa munkáinak új kiadásai. 1980-ban két kötetet látott napvilágot: egy válogatás természettudományos, nyelvészeti és archeológiai írásai-ból (Az átalakulások világáról, 1980), valamint néprajzi írásainak, monográfiáinak Kósa László szerkesztette válogatása (Halászélet, pásztorkodás, Gondolat, 1980).

Ezekhez most két újabb kötet járult. Előbb jelent meg a könyvesboltokban Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága című kötete. Ez a munka azért érdekes és jelentős, mert mind ez idáig sem folyóiratban, sem könyv alakban nem juthatott el a nagyközönséghez. A kézirat Sebestyén Gyula hagyatékában maradt fenn. A kitűnő folklorista nyilvánvalóan szerette volna kiadatni, ám az 1919-es forradalom alatt tanúsított magatartásáért idő előtt nyugdíjba kényszerült, s a megjelentetésre balatonszepezi magányában már nem volt módja. A szerencsés módon előkerült kézirat most Schelken Pálma gondozásában került sajtó alá. A *Beköszöntő* szóban Herman Ottó hangsúlyozza, hogy e tanulmányával is „egy nemzet közművelődésére fejlesztő hatást akar gyakorolni”, s most a „legnépesebb” költőket vizsgálva azt kívánja föl-tárni, hogy valójában milyen is a „nemzeti lelkület”. A *magyaros szellem biológiai hajlandóságáról* kacifántos címmel kíván tudományosabb alapot teremteni vizsgálataihoz. Kissé szövevényes a gondolatmenete, de annyi kitűnik belőle, hogy a magyar természetközeli nép. S ezt bizonyítja a kötet gazdag gyűjtése. A szerző tudósi pontossággal írja ki Arany, Tompa és Petőfi műveiből a madárneveket. Ki gondolta volna, hogy Arany műveiben 44, Tompában 54, Petőfiében 32 madáralak található? Mindhárom költő az Alföld madárvilágát ismerte a legjobban. Arany madarai realiztikusabbak, plasztikusabbak, Tompánál már allegorikus ábrázolással talál-

kozunk, s olykor-olykor vét is a költő a természettudományos elvek ellen. Petőfi madarai szintén realiztikusak. Herman Ottó tanulmánya második felében madártani szempontból vizsgálja a költők és a népköltés madarait.

Érdekes olvasmány. Igazat kell adni az utószót író Kósa Lászlónak, e munkának igazában nincs irodalomtörténeti jelentősége, nincs madártani tanulsága. Mégis élvezet lapozgatni, újfajta szempontokat, értékeket fedezhetünk föl benne.

A *pokol cseplője* című kötet Herman Ottó eddig nehezen hozzáférhető írásaiból ad közre egy csokrot. Három részre oszlik a kötet (válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót írta Erdődy Gábor): részletek a gyűjtőnaplók, a politikai vitacikkek, és a nagyszámú levelezéséből. A kötet cím nagyon ötletes: egy politikai cikkének címéből származik, s kitűnően utal a szerző sokoldalúságára.

Herman Ottó gyűjtőnaplói a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában heverték mind ez idáig kiadatlanul. Néprajzkutatók lépten-nyomon hivatkoznak rá. A gyűjtőnaplók a csodával határos módon menekültek meg a második világháborús múzeumi károkozóktól, és nemcsak néprajzi értékük miatt figyelemre méltóak, hanem azért is, mert tanulságos, hasznos és élvezetes olvasmányok. A mai olvasó Herman Ottó naplói nyomán a felfedező kíváncsiságával járhatja a pusztákat, barlanglakásokat, a hazai és külhoni földet. Hallgathatja idős pásztorok meséjét, történeteit, dalait, tanulmányozhatja az egyszerű nép mindennapi életét, eszközeit. Ezek a naplók a szerző kitűnő rajzaival is megfogják az olvasót.

Míg a gyűjtőnaplók közreadásával elsősorban az etnográfus és természettudós Herman Ottót ismerhetjük meg (s ezzel leírásai a szélesebb nagyközönség számára is elérhetőek lettek), a politikai cikkek a közéleti embert állítják elének. E helyen főként a kolozsvári korszakának (1864–1872) cikkeiből ad közre a válogató. Herman Ottóról köztudott, hogy elutasította a kiegyezést és 48-as függetlenségi nézeteinek mindig és mindenkor hangot adott. Ezek a nézetek tükröződnek leveleiben is.

Herman Ottó a magyar tudomány máig ható egyénisége. Műveinek újrakiadásával (kiadásával) tehát nemcsak művelődéstörténeti dokumentumok kerülnek birtokunkba, hanem szemléletet is tanulhatunk általuk.

Balázs Géza

¹Herman Ottó: Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Szépirodalmi, 1983. 214 old.; *Uő*: A pokol cseplője. Magvető, 1983. 418 old.

Barátok, rokonok (Európa Könyvkiadó, 1984.)

Ahhoz képest, hogy vagy 6000 évvel ezelőtt váltunk el finn testvéreinktől — ki tudja, hol, a finnugor őshaza földrajzi helye máig vitatott téma —, ahhoz képest, mondom, elég későn kezdünk egymásra találni. Az első közvetlen kapcsolat, amelyet már rokoninak mondhatnánk, hiszen az atyafiúi összetartozás tudatos vállalása teremtette, alighanem a turkui (aboi) egyetemen tanárkodó Henrik Gabriel Porthan és a mi Verseyhy Ferencünk közötti levelezéssel jött létre, de meg is szakadt aztán, mikor a magyar jakobinus mozgalom sok más tagjával együtt Verseyhyt is börtönbe hurcolták. Ugyanebben az időben egy fiatal magyar orvos, Orlay János már személyesen is megjárta finn rokonaink földjét, további évtizedekbe telt azonban, míg Reguly Antal finnországi (1839—1841) és Erik Aleksanteri Ingman magyarországi (1847) útját követően a kapcsolatok többé-kevésbé rendszeressé váltak. Magyar részről Reguly mellett Bugát Pál, a reformkor kiváló orvosa, természettudósa volt az úttörő, aki bár soha nem jutott el északra, finnül, észtül és lappul is tanult, s finn rokonnépünk több jeles fiával levelezett, köztük Elias Lönnrottal. Számos könyvet is küldött ajándékba ottani barátainak. De az 1840-es évek elején Berlinben tanuló — s ott úszejáró — magyar és finn diákokról is tudunk (az előbbieik közé tartozott Mentovich Ferenc, aki aztán Arany János tanártársa és barátja lett Nagykőrösön). Folytathatnánk a sort Fábian Istvánnal, Hunfalvy Pállal, Barna Ferdinánddal, finn részről August Ahlquisttal, Kaarlo Yrjö-Koskinennel, Antti Jalavááll és a többiekkel, de egy ilyen rövid ismertetésben csak utalni lehet rá, hogy eleinknek mennyi lelkesedése, buzgalma, fáradozása juttatta el korunk finnjeit és magyarjait az egymás iránt táplált testvéri érzelmekig. A kölcsönös rokonszenv ma szinte már általánosnak mondható a két nép körében, és a kölcsönös megismerés is egyre mélyül — tanúság erre az Európa Kiadónál nemrég megjelent *Barátok, rokonok* című kötet is, amelyről ezúttal szót ejtünk.

A kötet alcíme: „Tanulmányok a finn—magyar kulturális kapcsolatok köréből.” Valóban erről van szó: csokorba gyűjtött önálló tanulmányokról, amelyek a „testvéri téma” múltját és jelenét részletezik a két nemzet kutatóinak szemével. Jaakko Numminen finn oktatási és Nagy János magyar külügyi államtitkár bevezetőjétől, illetve előszavától eltekintve, amelyek röviden, magvasan — s távolról sem csak protokollárisan — az egész témakört felvázolják, a szerzők mindegyike egy-egy részterületet vállalt fel. Mikko Korhonen a finnugor nyelvtudomány kezdetéről, Viljo Tervonen a XIX. századi kulturális kapcsolatok építőiről, ifj. Kodolányi János a finn néptudomány magyarországi ismeretéről,

hatásáról, Hajdú Péter az újabb kori nyelvészeti együttműködésről értekezik, Antti Kultima és Láng István pedig közös tanulmányban számol be a magyar–finn természettudományos együttműködésről. A finn népköltészet hazánkbeli fogadtatását Voigt Vilmos ismerteti, a finn irodalomét Domokos Péter, a színház- és filmművészetét Pap Éva, a zeneművészetét Móra Klára, az építészetét Nagy Elemér, végül a képző- és iparművészetét Koczogh Ákos. Az ezekkel párhuzamos finn tanulmányokat a magyar művészet különféle ágainak finnországi fogadtatásáról Väinö Kaukonen, Tuomo Lahdelma, Aarne Laurila, Veikko Helasvuo és Aimo Reitala írta, eggyel kevesebbel tehát, mivel a magyar építészet *ottani* — teljesen elhanyagolható — hatására kár lett volna szót vesztegetni. Végül a finn—magyar társadalmi kapcsolatok tárgyalása következik, amelyeknek Finnországban ma a Finn—Magyar Társaság (Suomi—Unkari Seura), Magyarországon pedig a Hazafias Népfront a legfőbb ápolója, koordinálója, de szerepet vállalt benne a finn Népművelési Társaság, továbbá néhány szakszervezet, polgári szervezet és egyesület is (hazánkban elsősorban a magyar—finn baráti körök), és ami még igen fontos: a két ország rádiója, televíziója és sajtója. Mindezekről rendre Tauno Hotari-Väinö Kaukonen, Juhász Róbert, Aarne Laurila, Juhani Hotari, Fehérvári Győző és Horváth László szólnak a kötetben, (amely egyébként a magyar kiadással csaknem egyidőben Finnországban, finnül is megjelent), igyekezvén sok „hússal” — tény-nyel, adattal — és kevés körítéssel lakatni az olvasókat. Ezután a kötetet indító két államtitkár közös utószava következik, majd a kapcsolatok részletes kronológiája — Jávori Jenő, Hannu Launonen, Aarne Laurila, Nyusztay László, Szió Enikő és Viljo Tervonen összeállításában —, s végül az igen pontos, s ennek folytán kitünően használható névmutató (H. Laborc Júlia és Szabó Ágnes munkája).

Kapcsolataink történetének alapvető fontosságú kézikönyve született meg. Nem egyszeri elolvasásra szánt munka (bajos is egyfolytában „falni fel” a közölt adatok hallatlan bősége miatt). Tények tárháza inkább, amely azonban sok apró részletével is mindig barátságunk, testvériségünk egészére, az előttünk kitérult közös horizont teljességére utal.

A szerkesztők — Päivi Heikkilä és Karig Sára — szemmel láthatóan nem voltak kicsinyesek. Nem akarták mindenáron együgyű gyalulni az asztalukra került anyagokat. Nem bánták, ha ezek itt-ott átfedték egymást. Így történhetett meg, hogy a két nép kapcsolatait szövögető jelentősebb személyiségekről többen is írtak. Összesen 37-szer esik említés a könyvben Antti Jalaváról, 34-szer a mi Regulyról — meg is érdemlik. Viljo Tervonen nagyon szépen érzékelteti például Reguly belső fejlődését. Mikor Finnországba érkezett, eleinte nem sokba vette a finn nemzeti

mozgalom képviselőit, inkább a magyar voltánál fogva rásugárzó népszerűséget élvezte, meg a fényes — finnországi értelemben fényes — társasági életet. Később viszont: „Lelkileg érettebben, az előtte álló feladatok tudatában jelenthette Kilpinennek: — Immár testvéretek vagyok csakugyan, ti finnek.” Így jutott el oda, hogy végül már az egészséget, fiatal életét sem sajnálta feláldozni a nagy célért, a finnugor rokonnépek megismeréséért.

Jalavának szerencsére nem jutott ilyen tragikus sors: ő évtizedeken át folytathatta békén a maga magyarbarát irodalmi és fordítói tevékenységét. A két nép testvériségének tán azóta sem akad nálánál lelkeesebb szöszölője. Holott nem volt elfoglalt: nevezetes könyvében (Unkarin maa ja kansa — Magyarország és népe) igen józanul mérlegeli például az 1867 utáni nemzetiségi politikában elkövetett — s magukat később oly keservesen megbosszuló — hibákat.

Visszatérő szereplője a kötetnek Hunfalvy Pál, két nyelvész Józsefünk: Bundenz és Szinnyi, továbbá finnországi néprajzi gyűjtőként is buzgólkodó Kalevala-fordítónk, Vikár Béla. A finnek közül Antti Jalava mellett az oroszországi rokonokat kutató Castrénról meg a Magyarországot megjárt két nyelvész-irodalmárról, Ahlquistól és Blomstedtről történik a legtöbb említés, de Akseli Gallen-Kallela, a jeles festő, Kustaa Viljuna, századunk nagy etnográfusa és Viljo Tervonen, a ma élő „legmagyarabb finn” sem igen marad el mögöttük.

A rokon területek többszöri átpásztázása nemcsak azzal a haszonnal jár, hogy a legfontosabb személyiségek és események így méltó hangsúlyt kapnak a kötetben, hanem azzal is, hogy a fehér foltok előbb vagy utóbb, de eltűnnek. Podmaniczky Frigyes finnországi utazásáról például előzőleg senki sem szól, de hála a könyv utolsó — sajtótörténeti — fejezetének, mégsem marad említetlen. Még így is hiányolnunk kell a kötetből a magyar-finn evangélikus egyházi — kulturális kapcsolatok részletezését, s ezzel kapcsolatban Podmaniczky Pál, Zongor Endre, Koren Emil és mások nevét és munkásságát. K. Kovács László is több szót érdemelt volna és Korompay Bertalan is több jó szót.

Két tanulságról kell még beszélnem, amelyet a gyűjtemény kínál. Egyik abból fakad, hogy az elmúlt száz év alatt alapvetően megváltozott a két ország külső és belső helyzete, nemzetközi rangja. 1875-ben még így írt a Suomen Kuwalehti c. finn lap: „Magyar testvéreink állapota manapság sok tekintetben olyan, hogy mi, finnek fölsohajtva csak annyit mondhatunk: biz arra a csúcsra folkapaszkodni mi sohasem fogunk.” Most is mi számítunk a szemükben „idősebb testvérek”, de hogy még mindig elérhetetlennek éreznék ormainkat, csúcainkat? Aligha. Ma is akad nyilván sok minden, amiben mi tartunk elő-

rébb, de talán még több minden, amiben ők — ezek miatt most mi sóhajtozunk.

A gyűjteményes kötet másik tanulsága: még a legtestvéribb népnek sem könnyű igazi mivoltunkban megmutatni magunkat. A múlt századvég finn színházaiban például egy népszínműves Magyarországot ismert és szeretett meg a közönség. A *Piros bugyelláris* sikere ebben a században is folytatódott, de ekkor már a „modern magyar társadalmi drámák” is kapósabbak lettek: az 1940-es években például Bókay János volt a magyar sikerszerző. Móríc Zsigmond viszont még a *Légy jó mindhalálig*gal sem tudott igazán betörni, se a finn irodalmi köztudatba, se a nagyközönség kegyeibe.

Akadtak persze vigasztalóbb momentumok is, főleg néhány Jókai, Mikszáth, Gárdonyi regény sikere, vagy Otto Manninen 1920-as évekbeli Petőfi és Arany fordításai. Vagy már az 1930-as években: Kodály *Háry János*ának helsinki bemutatója. De ami tény, az tény, s kötetünk egyik szerzője, Tuomo Lahdelma nyíltan ki is mondja: „A Jókai-korszakot követően Herczeg Ferenc lett Finnországban a legnépszerűbb magyar prózaíró.” Azóta annyit változott a helyzet, hogy ma már Herczeg Ferencet, Harsányi Zsoltot, Zilahy Lajost sem igen olvassák. Átalakult a közlés: a nyugati — főleg amerikai — elbeszélő irodalom újabb hullámai szinte lesöpörték a könyvesboltok pultjairól a magyar szépprózát. A mégis kiadott magyar regényekből ritkán kel el ezernél több példány.

Nagyobb az érdeklődés a magyar líra iránt, főleg néhány kitűnő műfordító — a Niemenen—Raittila házaspár, Hannu Launonen és mások — jóvoltából. Mintha Adyt is kezdenék már érteni finn testvéreink s még inkább Illyést, Weörest, Juhászt, Nagy Lászlót, Csoórit. A mai magyar drámák is hoztak néhány szép sikert, kivált Örkény és Szakonyi darabjai, meg Kazimir „magyar” Kalevalája. De amiben igazán nagyok vagyunk finn testvéreink szemében, az a zenekultúra és ezen belül a zenepedagógia. E tekintetben úgy néznek fel ránk, mint mi a finn építészeti nagyjaira.

Bartók és Kodály vetése Finnországban is beért. Olyan értelemben is, hogy megnőtt a magyar folklór becsülete: népdaloké, balladáké, népmeséké, népi táncoké. De a népi mélységekig visszanyúló modern művészet alkotásai is kapósak lettek, elsősorban persze a zenében.

Az egész tanulmánykötet arról vall: gazdag hagyományokra támaszkodnak és jöfelé haladnak kapcsolataink: nemcsak szélesednek, hanem mélyülnek is. A humán örökség továbbra is meghatározó erejű, de már a természettudományos együttműködés sem elhanyagolható. Ma már valóban legalább annyira vagyunk barátok is, mind rokonok. Mind erősebb szálak szövődnek közöttünk — mindkét nép javára.

Varga Domokos

Nagycenk múltja és jelene

(A szerző kiadása, Sopron, 1983. 245 old.)

Az olvasó örömmel veszi kézbe helytörténeti irodalmunk új alkotását, a Nagycenkről szóló történeti munkát. Sokan megfordultak már Sopron környékén és a rengeteg történelmi nevezetességből Nagycenk — éppen a Széchenyiek miatt — bizonyára kitörölhetetlen marad az emlékezetükben. Mi lehet még a Széchenyieken kívül, ami figyelemre méltó Nagycenken, amit meg kell írni az utókor-nak: nem szorítja-e maga alá ez a család a kis falut? Nos, erre a kérdésre is keressük a választ, amikor a kötet értékeire kívánjuk felhívni az olvasók figyelmét.

A szerző tömören mutatja be községe természeti viszonyait, a növényzetet és az állatvilágot. Az ásatások alapján kerül sor röviden a honfoglalás előtti korszak bemutatására. Községünk nevével — Zenk — először 1291-ben találkozunk egy latin nyelvű birtokeladási oklevélben. A XVIII—XIX. századig két község neve szerepelt az okiratokban Nagy Czenk és Kis Czenk formában. A Nagy Czenk név már 1544-től ismeretes a királyi adójegyzékekből. De előfordult német elnevezés is, pl. Zintendorf; sőt horvát is: Welika Cinka. Nagycenknek több, egymást követő birtokosa ismeretes (Czenki, Gődörccenki és Kanizsai családok), de nem kevés számú Kiscenk birtokos családjaik száma sem (Czenki, Poki és Ember).

A szerző dicséretes alaposággal követi nyomon a két község családainak birtoklási történetét, a bérletek sorsának alakulását. A két Czenk egymás melletti tárgyalása a téma ismerői számára nem okoz gondot, de a kötet első olvasásánál bizony vissza-vissza kell lapozni az érthetőség kedvéért. A törökök Nagycenket is kirabolták és felégették. De megsínylette Sopron környéke a német és vallon katonák dülését, Bocskai szabadcsapatainak pusztításait. A hitújítás 1552-ben Nádasdy Tamás alatt kezdődött el, amikor lutheránus lelkesek foglalták el a plébániát. Nádasdy Ferenc viszont 1643-ban visszatért a katolikus hitre és vele természetesen a jobbágyok is. A lakosság élete a XVI—XVII. században igen nehéz volt. Mindennapi életükben teljesen önmagukra voltak utalva, másrészt nehéz úrbéri kötelezettségeket kellett teljesíteniük, miközben súlyosan érintették őket a törökök pusztításai és a hitújítás vallási háborgásai. A Széchenyi család tekintélyes tagja Széchenyi György, aki győri püspök, majd kalocsai és esztergomi érsek volt, szerzett kiterjedt birtokot, amelynek része volt Nagy- és Kiscenk is. A Rákóczi-szabadságharc alatt a kuruc—labanc világ további pusztítást okozott. Sopron környéke nemegyszer cserélt gazdát.

Széchenyi Antal az „építő”, a „szerző” családtagok egyike volt. Nevéhez nemcsak a birtoknövelés kapcsolódott, de új ménes, istállózott tehenészet, juhászat létesítése is. Széchenyi Ferenc gróf — akinek titkára Hajnóczy József volt — tovább fejlesztette a kastélyt és a parkot: birtokgyarapítása révén egyesítette az egész nagycenki határt. A gazdálkodás modern eszközei — az első cséplőgépek — is az ő intézkedései nyomán jelentek meg. Az állattenyésztést lendületesen és tervszerűen fejlesztette tovább. 1809. május 9-én franciák szállták meg Cenket, de 20-án már el is távoztak. „A franciák mennyi költségünkbe nem teltek, amelyet csak az Isten tudja, és annyira elnyomordított, hogy alig élhetünk.” A „legnagyobb magyar” cenki munkálkodása külön ismertetést érdemelne. Apjától Sopron megyében 16392 holdat örökölt. A hatalmas birtok mindentudó gazdasztije Lienberg János lett. Széchenyi 1825-ben a cenki gazdálkodás elé a következő programot tűzte ki: A Gatyás-tóból öntözni, és benne halat tenyészteni. Hamu a réten, mint trágya. Az osztrák gépet átgondolni. Vajkészítő gép. A Fertő tó lecsapolása. Kukoricalevelek szalma helyett az ágyakba. A magyar nyelvet jól megtanulni. Faecet. Len és kender. Könyvek, amiket át kell olvasni. Birtokaimon mely földek öntözhetőek.

Más helyütt munkálatai lakásokról, szállítható fedelese fürdő készítéséről, a középső épület befejezéséről, két híd építéséről, a színháznak istállóvá való átalakításáról stb. ír. 1829. november 16-án szerződést kötött jobbágyaival a „helyföldek” és a „helyrétek” bíráására. A jobbágyok szerették Széchenyi Istvánt. „Nekünk panaszunk nem lehet földesurunkra. Ó, ha Czenken van, velünk beszélget, minket kihallgat, velünk meg járja a határt.” Irányításával tovább fejlődött az állattenyésztés, eredményes volt a szakszerű gazdálkodás.

A Széchenyiek mellett más családok is gazdálkodtak a községben (Esterházyak, Erdődyek, a Szluka és a Belesits családok). Maga a falu tipikus jobbágyfalu volt. Igen érdekes a kötetnek az a része, amely a jobbágyság életét eleveníti meg. A tények birtokában rajzolódi ki előttünk a község nemzetiségi, vallási, művelődési és egészségügyi helyzete. 1797-ben Ferenc gróf vásártartási jogot szerzett a község számára — így ezzel Nagycenk mezővárossá rukkolt elő. A szabadságharcot településünk harc nélkül úszta meg. A forradalom leverése után kerületi jegyzőt neveztek ki Nagycenkre. A szerző értékes ismereteket közöl Széchenyi fiairól. A gazdaság tőkés mezőgazdasági nagyüzemi szervezése Hajnik János nevéhez fűződik. Nem lehet szó nélkül hagyni a létesített cukorgyárat, a rézöntödét és a mezőgazdasági géppgyárat. Jelentős fejlődés következett be az infrastruktúra és a kultúra—egészségügy terén. A világháború, majd a forradalmak kora következett. A trianoni békeszerződés értelmében

Sopron és környéke népszavazáson döntött hovatarozásáról. A nagyecenki eredmények: Magyarország mellett 1026 fő, Ausztriára 5 fő szavazott. A két világháború közötti években Nagycenk élte az önálló nagyközség életét.

A második világháború első áldozatai, a menekülő lengyelek barátságos fogadtatásban részesültek Nagycenken. 1941. április 6-án gépesített német csapatok vonultak át a községen Jugoszlávia megtámadására. 1944 novemberében zsidó- és munkaszolgálatos-tábor létesítettek a községben. A nyugatra menekülők négyszeresére emelték a község létszámát.

A Vörös Hadsereg 1945. március 31-én szabadította fel Nagycenket. Csaknem negyven oldalon tekinti át a szerző Nagycenk felszabadulás utáni életét (földosztás, tanácsalakítás, mezőgazdaság, ipar, kultúra, egészségügy és sport).

Igen hasznos a kötet végén található Függelék, amely az idegenforgalmi nevezetességeket, községi statisztikát, jobbágyleveleket, települési jegyzéket, dűlőneveket, a tanács gazdasági tevékenységét, helyi néprajzi szokásokat, népdalokat, előforduló fogalmak, kifejezések gyűjteményét tartalmazza.

Összegezve: nem mondhatunk mást, érdemes kézbe venni Keszey Dénes hasznos munkáját. Néhány szubjektív megjegyzést azonban nem hallgathatunk el: a jegyzetek csak jelöléseket tartalmaznak, holott ezekben sok olyan dolgot el lehetne mondani, ami megítései a kötet folyamatos szövegét: „Nem sok jót hozott a kiegyezés sem” (95. oldal) — úgy gondolom, differenciáltabb értékelésre kellett volna vállalkozni: a szövegben pl. dec. rövidítés zavaró — itt nem kellett volna spórolni, csakúgy, mint a jegyzetben pl. 260. Szabó — nyugodtan kiírhatjuk István. Végül megjegyzem, hogy bátrabban kellett volna a történeti irodalmunk legújabb eredményeit beépíteni a kötetbe. A korabeli fotók, rajzok, grafikonok minősége nem a legjobb, de nagyon hasznosak, külön jó, hogy a szöveg között jelentek meg.

Kötetünk nemcsak a Széchenyieket idézi fel élményszerűen, de bemutat egy magyar kisközséget a történelem viharának sodrában.

Gazdag István

Jogtörténeti interjú az erdélyi magyarokról

Ez a könyv a nemzetiségi lét sajátos korszakába vezet bennünket. És sajátos módon is. Hiszen jogtörténeti beszélgetést ritkán olvashat az ember. De tájainkon az sem tartozik a szokványos esetek közé, hogy egy anyországi tudós kisebbségben élő idős pályatárral készítsen interjút. A beszélgetést folytató Joó Rudolf a nemzetközi kisebbségvé-

delem, a nemzetiségi politika elméleti-gyakorlati ügyeiben egyaránt járatos, felkészült kutató. A fiatal politológus munkásságát nyelvhátárainkon belül és azokon túl is megérdemelt figyelem és elismerés kíséri.

Mint ahogy tekintélyes tudós az interjú alanya is. A 75 éves Demeter János annak idején ügyvédként kezdte, majd hamarosan lapszerkesztő, közíró lett. Igen korán, már az 1930-as években kapcsolatba került az erdélyi munkásmozgalommal s részt vett az antifasiszta ellenállásban. Érthető, hogy 1944 végén vezető tisztséget kapott a Magyar Népi Szövetségben. Előbb Kolozsvár helyettes polgármestereként, majd a Bolyai Egyetem dékánja és professzoraként szolgálta a demokratikus kibontakozás és a nemzetiségek egyenjogúsításának ügyét.

1950-ben több társával együtt letartóztatták, 1956-ban rehabilitálták. Azóta jogtudományi munkákat publikál. Joggal övezi a szakma és egy közel kétmillió népközösség tisztelete.

Az interjúkötet az 1944 szeptember és 1948 április közti időszakokkal foglalkozik. Ismeretes, hogy a háború utolsó hónapjaiban és a béke első heteiben milyen mérhetetlen szenvedés szakadt az itteni tájakra. A fasiszta rendszerek tomboló terrorját s a háborús pusztításokat az etnikai—faji megtorlások és visszatorlások elszabadult pokla tette szinte elviselhetetlenné. A kegyetlenkedések, mint mindig is, az etnikai—faji kisebbségeket sújtották legjobban. Az időszakról megfontolt és tárgyilagos jogi fogalmakkal, mégis megrázó erővel szól Joó Rudolf beszélgető partnere. Előbb, érthetően, a félelem légkörét tartósító körülmények kerültek terítékre. Romániában az 1944. aug. 23-i sikeres kiugrást követően szeptember 2-án királyi intézkedés hatálytalanította az Antonescu-féle fasiszta diktatúra etnikai—faji rendeleteit. Egyedüljleg visszaállították az 1923-as, polgárinak mondható alkotmányt. A régi közigazgatás azonban a helyén maradt. Ennek köszönhetően „a csendőrség — mondja Demeter János — az első években még a régi vezetés és a hagyományok hatása alatt állt”. S mint az interjúból kiderül, ennek megfelelően cselekedett is.

Ez az apparátus magyarelles szándékai érvényesítéséhez sajnálatos módon fel tudta használni a fegyverszüneti egyezmény egyik pontját is. Az 1944. szeptember 12-én aláírt egyezmény 2. pontja ugyanis kimondta: mivel Német- és Magyarország akkor még hadban állt a szövetséges hatalmakkal, ezért „Románia kormánya és főparancsnoksága kötelezi magát” arra, hogy a „területén (...) tartozkodó” német és magyar állampolgárokat internálja.

A gond mindjárt ott kezdődött, hogy ki is tekinthető magyar állampolgárnak. Hozzávetőleges becslések szerint ugyanis mintegy százezer lehetett az olyan erdélyi magyar lakos, aki a két háború között nem kapta meg a román állampolgárságot. Hasonlóan nagy-

nak mondható azoknak a száma, akik 1918. után Erdélyből a megmaradó országrészre menekülve, most, Észak-Erdély visszatérte után „ide nősültek vagy itt telepedtek le”. Azaz: visszaköltöztek Erdélybe. Ugyanakkor 1940 őszétől mintegy kétszázezren menekültek át Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe, elvezítve ezzel esetlegesen meglévő román állampolgárságukat is. (Ugyanakkor hasonló tömegű románság özönlött át északról délre). A félelmet keltő helyzetet tovább rontotta, hogy a „csendőség helyenként — mondja a szemtanú — képtelen volt különbséget tenni magyar állampolgár és magyar nemzetiségi között, s emiatt falvaikból ki sem mozdult gazdák és az erdélyi magyar kisebbségi élet közismert személyiségei is internáló táborokba kerültek”. Így hurcolták oda például a neves baloldali író, Kacsó Sándort is. De éppen ez a rendelkezés s annak szándékos félremagyarázása növelte nagyarányúvá „azt a fejvesztett menekülést, amelyet részben a frontvonalak közeledése, részben a Horthy-rendszer vezető tisztviselőinek távozása váltott ki”. A nem éppen megalapozatlan pánik újabb százazreket sodort magával.

A fegyverszüneti egyezmény említett pontjával összhangban, 1945. április 4-én megjelent rendelet megfosztotta állampolgárságuktól azokat is, akik 1940 után „idegen” (pl. magyar) állampolgárságra optáltak, vagy „olyan állam hadseregében vállaltak önkéntes szolgálatot, vagy csatlakoztak annak valamely katonai vagy félkatonai alakulatához”, amellyel Románia 1944. augusztus 23-a után hadiállapotba került; továbbá mindazokat, akik a frontvonalak előtt és a megtorlások elől menekülve, később visszatértek szülőföldjükre; végül azt a sok ezernyi fiatalt is, akiket a háború utolsó heteiben „gyorsmozgósítással és félrevezető manőverekkel hurcoltak el”. Némi túlzással ugyan, de annak voltak tekinthetők a magyar hadsereg kötelékébe Erdélyből behívott katonák is. A végeredmény megdöbbentő: a pontatlan rendelkezések réseit kitágítva Erdélyben több száz ezer embert taszítottak könnyűszerrel a jogfosztottság reménytelen állapotába. Számkivetett, siralmas helyzetüket csak az 1947. május 30-án elfogadott törvény rendezte. Eszerint mindazok jogosultak lettek az állampolgárságra, akik 1920. szeptember 20-án az akkori román állam határai között éltek, illetve akik ezt megelőzően ezen a területen születtek vagy olyan szülőktől származtak, akiknek az előbbi időpontban ott volt a lakhelyük.

Súlyos sérelmek fakadtak a vagyoni jogi kérdések terén hozott intézkedések nyomán is. A megtorlás legképtelenebb formája mégis az volt, hogy a háborús behívások elől Dél-Erdélyből északra futott magyar férfiakat katonaszökevényeknek minősítették. Dezertálás címén 1944. augusztus 23-a után „letartóztatják, munkatáborokba viszik őket, és sokat közülük kényszermunkára ítélik” — írta

a Magyar Népi Szövetség 1945 júniusában. Valójában a „fasiszta uralom szerencsétlen áldozatai” voltak ők, akiket „mint az ellenséghez átszököttöket” ítélték fogságra. Ezt a durva visszaélés-sorozatát az 1945 júliusában kiadott katonai közkegyelmi rendelet állította meg. Végül nem lehet említetlenül hagyni a kegyetlen vérengzéseket sem, miket a magyar haderő kivonása után — félig legálisan — a Maniu-gárdisták hajtottak végre Észak-Erdélyben.

A demokratikus és baloldali erők fokozatos térnyerése nyomán azonban megcsillantak már a reményt keltő jelek is. A félelem és remény feszültségében bontakozott ki az egyenjogúsítás lassú folyamata; ha bottladozva is, de kiépült a nemzetiségi jogok új rendszere. Az augusztusi fordulatot követően nyomban visszaállították az 1923. évi polgári alkotmányt. Ezt követte a zsidóságot sújtó brutális intézkedések eltörlése (noha vagyoni jogi ügyekben akadtak meghökkenítő visszaélések is). A kisebbségi sérelmek orvoslásában fontos helye volt a Románosítási Nemzeti Központ felszámolásának. Az intézményes, pozitív jogosztás a Nemzetiségi Minisztérium felállításával vette kezdetét. A kisebbségi jogvédelem tételek kifejtését pedig az 1945 februárjában kiadott, Románia első nemzetiségi jogszabálya tartalmazta. A jogszabályt okkal nevezték el Nemzetiségi Statutumnak. Minthogy ez a törvény ma is érvényben lévőnek tekinthető, a szembesítés okából is szükségesnek látszik, hogy néhány pontját kiemeljük.

A statutum a kisebbségek nyelvhasználati jogát, a jog szabad gyakorlását a törvényeségekben és járásbíróóságokon, a községekben és a megyékben a nem román ajkú lakosság legalább 30%-os részarányához kötötte. Ahol tehát a lakosság legalább 30%-a nemzetiségi, ott anyanyelvüket az alsó és középfokú bíróságokon és közigazgatási fórumokon ügyeik intézése közben szabadon használhatják, s velük is ilyen nyelven kötelesek érintkezni. A nemzetiség 30%-os részesedése esetén — szolt a másik pont — egy-egy településben „az utcák nevét az illető nemzetiség nyelvén is meg kell jelölni”. Alapjogot rögzített, az etnikai megmaradás elemi feltételét próbálta megteremteni a közoktatásra vonatkozó intézkedés: „A román állam biztosítja az anyanyelvi oktatást állami elemi, középfokú és felsőfokú iskolák útján mindazoknak az együtt élő nemzetiségeknek, amelyek megfelelő számú tanulóval rendelkeznek”. A reményt keltő folyamatba szervesen illeszkedett az anyanyelvű közoktatás teljes körű biztosítása. A statutum megjelenését követő évben, 1946 márciusában a Groza-kormány külön rendelkezett arról, hogy (szemben az addigi gyakorlattal) a magyar előadási nyelvű középfokú és elemi oktatásban, valamennyi tantárgy előadása, beleértve a történelmet, földrajzot és az ország alkotmányát, magyar nyelven történjen.

Heves viták és bonyodalmak támadtak 1945 elején a kolozsvári önálló magyar egyetem és mezőgazdasági akadémia további működése körül. Végül is a Groza-kormány úgy döntött, hogy a kolozsvári egyetem valamennyi kara megmarad és Bólyai János nevét veszi fel (amit azonban 1958-ban beolvasztottak az ottani román egyetembe). A kiegyezés után létesített mezőgazdasági főiskolát viszont már ekkor sem sikerült megmenteni. Később törvény rendelte el „a kolozsvári Zenei és Színművészeti Konzervatórium felállítását főiskolai jelleggel”. Tartós eredmények születtek a közművelődés, az anyanyelvi kultúra ápolására hivatott intézmény-hálózat kiépítése során (színházak, könyvkiadás).

A nemzetiségi egyenjogúsítás folyamatát, hangoztatja Demeter, az 1948. évi új alkotmány kibocsátása zárta le. Az alkotmány ismételen leszögezte valamennyi állampolgár egyenjogúságát és jogegyenlőségét. Az egyéni-polgári jogokra vonatkozó általános normák mellett már a csoportjogra utaló szankciók is kerültek az alkotmányba, tételesen nyilvánítva „az anyanyelv használatának jogát az oktatásban, az államigazgatásban és az igazságszolgáltatás előtt”. A jogok gyakorlati alkalmazásának formáit a továbbra is érvényben levő Nemzetiségi Statutum szabályozta. Az alkotmányt azóta két ízben is módosították (1952, 1969), a statutum rendelkezései azonban ma is érvényesek.

Az 1945 és 1948 között eltelt időszak — összegezi mondandóját Demeter — „túl rövid és amellet túlságosan zaklatott volt ahhoz, hogy minden kérdést megoldjon (...) A történetek merlege azonban így is kétségtelenül pozitív”; az akkor szerzett jogok és tisztességes eredmények „ma is nagyrabecsült haladó hagyományként élnek emlékezetünkben”. Úgy tűnik persze, hogy kevésbé lenne gondokkal terhelt felettünk az ég, ha ezek a haladó hagyományok nem az emlékezetünkben, sokkal inkább a mindennapok gyakorlatában élhetnének tovább.

Áttekintve a nemzetiségi egyenjogúsítás lassú folyamatát, két nagyon fontos tanulság megfogalmazása — és megszívlelése — szinte önként kínálkozik. „Egyrészt a kisebbségi demokrácia és a többségi demokrácia között mindig szoros összefüggés van — írja Joó Rudolf bevezetőjében; a nemzetiségek jogai nagyjában-egészében annyira biztosítottak, amennyire a társadalom egésze élhet jogai-val.” Szervesen kapcsolódva ehhez, ugyanilyen kézenfekvő az is, hogy „az az állam, amely nemzetiségeinek biztosítja az egyenjogúságot, nem vitatja el tőlük az anyanemzetükkel való kapcsolataik jogát sem”. Aho-

gyan ezt bölcsen látta és pontosan tudta a korszak és a térség egyik legnagyobb formátumú politikusa, Petru Groza, aki a kisebbségek megbékélését és a két szomszédos nép közeledését, annyi nagy előd után, csakugyan a szíven viselte.

Für Lajos

Új Mindenés Gyűjtemény, II.

(Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1983. 182 old. 16 tábla)

Idestova jó két éve, hogy az *Új Mindenés Gyűjtemény* első kötetének megjelenését regisztrálhattuk e helyen, kiemelve a sorozat indításának értékes, hasznos voltát. A sorozat most napvilágot látott második kötete — az eredeti célkitűzéseknek megfelelően — öt újabb szaktanulmányt tartalmaz a csehszlovákiai magyar tudósok tollából a tudományok különböző területéről, nevezetesen egy történelmi, egy orvostörténelmi, egy művészettörténelmi, egy néprajzi és egy sajtótörténelmi tanulmányt.

Blaskovics József, a neves prágai turkológus, a török hódoltság korának kiváló ismerője *Gömör az oszmán-török uralom idején* című tanulmányában eredeti török okmányok — fermánok (rendeletek, parancsok), defterek (adóösszeírások), terkerék (elismervények), bujurultuk (menedéklevelek) — és korabeli megyei jegyzőkönyvek, valamint más dokumentumok alapján érdeklletes képet fest az egykori Gömör megye magyar lakosságának szorongatott helyzetéről, a török hadsereg katonái és hivatalnokai, nemkülönben a magyar főnemesség részéről elszenvedett fosztogatások, zaklatások és kegyetlenkedések vég nélküli soráról.

Inkább ismeretterjesztő, mint tudományos tanulmány jellege van Duka Zólyomi Norbert: *Fejezetek a himlőoltás történetéből* című, érdekesen, olvasmányosan megírt dolgozatának, amelyben a szerző történelmi áttekintést ad a himlőoltás magyarországi fogadtatásáról és elterjedéséről. Megállapítja, hogy a himlőoltás a 18. század közepéig Magyarországon (éppúgy, mint máshol) nem terjedt el, jöllehet az eperjesi Raymann János Adam — nálunk elsőként — már 1721-ben alkalmazta. Széles körben való gyors elterjedését, mint annyi sok mindennek, az újtól való idegenkedés gátolta meg.

A Felvidék — szerencsés földrajzi helyzeténél fogva — kevésbé selyette meg a történelem viszontagságait, így felettebb gazdag építészeti emlékekben. Különböző területein más és más stílust őriznek a megmaradt műemlékek. Így a Szepességre a gótika, Sáros megyére a reneszánsz, Gömörre pedig a klasszicista stílus jellemző. Erdélyi Géza tanulmánya ez utóbbi terület műemlékeit tárgyalja. Helységről helysére haladva, a szaktudós alaposágá-

¹A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. A nemzeti jog fejlődése a népi demokratikus Romániában (1944. szeptember 2.—1948. április 13.) Joó Rudolf bevezetője *Demeter Jánossal*. Kossuth, 1983. 143 old.

val vizsgálta meg e tájegység épülettípusait. Tanulmányában 118 község egyházi (templomok) és 44 község világi (kastélyok, közigazgatási, művelődési és gazdasági) műemlékeit ismerteti, elemzi. Sajnos, elég gyakran állapít meg stílusromlást, avatatlan beavatkozást, bontást, szakszerűtlen átalakítást, „modernizálást”. Felrója azt is, hogy a világi műemlékek java részét (akárcsak hazánkban) nem rendeltetésüknek megfelelően használják.

Tardoskéd jellegzetes mátyusföldi nagyközség a szlovák—magyar nyelvhatáron. Méryné Tóth Margit — valóban öt perccel éjjél előtt — vállalkozott a feladatra, hogy e község teljes táncanyagát filmszalagra, táncéletével kapcsolatos népdal- és adatanyagát magnetofonszalagra vegye. Történelmi háttérként — nagyon helyesen — felvázolta Tardoskéd természeti viszonyait, valamint társadalmi és művelődési fejlődésvonalát. Kitért azokra a tényezőkre, amelyek a község táncéletének alakulására meghatározó hatással voltak. Vizsgálódását a 19. század utolsó évtizedeivel, illetve a századforduló éveivel kezdi, mivel a régi közösségi élet szokásai akkor még fénykorukat élték, és napjaink táncéletével zárja.

Nagy figyelmet szentel a tánc típusok osztályozásának és elemzésének, külön tárgyalva a népi táncokat (körtánc vagy szinalázás, verbunk, lassú és friss csárdás) és a mű- vagy polgári táncokat (polka, reszketős, magyar ketős, „birkástánc”). Tanulmányában kitér a szlovák népi táncpárhuzamokra is.

Fónod Zoltán: *A valóság vonzásában...* című tanulmányában a két világháború közötti csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó történetét vázolta fel, örvedetesen gyarapítva az utóbbi években e témakörben megjelent publikációk számát. A történelmi előzmények ismertetése után behatóan megvizsgálja és értékeli a baloldali napi és hetilapjait, valamint folyóiratát, *Az Utat*, utalva a párhuzamosan megjelenő különböző jobboldali polgári pártok sajtótermékeire.

A kötetben közzétett tanulmányok — témajuknál fogva — forrásértékűek. Valamennyi dolgozat szerzője alapos felkészültségéről, gondos, körültekintő munkájáról tanúskodik. Erdemes lett volna e kiadványt nagyobb példányszámban kiadni.

Sándor László

1. I. István király Esztergomban, bajor mintára vert ezüstdénárja. „A LANCEA REGIS (a király lándzsája) és REGIA CIVITAS (királyi város) feliratú ezüstdénár a legkorábbi magyar pénzveret. Az előlapon a felhőkből kinyúló kéz (Isten keze) zászlós lándzsát nyújt. A mozzanat István király koronázására a pápa által küldött vexillumot (zászlós lándzsa) tünteti fel; ennek fontossága abban állt, hogy a császártól való függetlenséget jelképezte. A hátoldal feliratának mintája egy REGINA CIVITAS feliratú regensburgi veret volt. (Györffy György)

2. László király pénze. MNM, Éremtár
3. II. Géza ezüstdénárja
4. III. Béla címeres ezüstdénárja
5. Károly Róbert aranyforintja

1.

3.

2.

4.

Magyar pénzek
(Hornyak László rajzai)

5.

Ara: 8 Ft

1985/4

HONISMERET

